

A SZOMBATHELYI CIPŐGYÁR INGÁZÓI A HATVANAS ÉVEKBEN

JELIGE: PINGVIN

LEZÁRÁS DÁTUMA: 2015.01.07. 12:13.

TARTALOM

1. BEVEZETŐ.....	3
2. DEFINÍCIÓS PROBLÉMÁK	6
3. A SZOMBATHELYI CIPŐGYÁR INGÁZÓI.....	8
3.1. AZ ÉLETMÓDVÁLTÁS KEZDETI TAPASZTALATAI	8
3.2. AZ INGÁZÓ ÉLETFORMA SAJÁTOSSÁGAI	12
3.3. MUNKA-CENTRIKUS ÉLETMÓD TOVÁBBÉLÉSE.....	16
4. KITEKINTÉS: AZ INGÁZÓ-PROBLEMATIKA A HETVENES ÉVEKBEN.....	20
5. MELLÉKLET	23
6. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	26
7. BIBLIOGRÁFIA	27

1. BEVEZETŐ

A Szombathelyi Cipőgyár a hatvanas években 3000–3500 főt foglalkoztatott.¹ Ezzel a létszámmal a város és Vas megye legnagyobb könnyűipari üzemének számított. Egykori alkalmazottai körében körülbelül két évvel ezelőtt kezdtem el életinterjúkat készíteni.² Interjúalanyaim között egyaránt voltak olyan nők és férfiak, akik munkavállalásuk első éveiben, általában a hatvanas évek elején még megtartották falusi lakóhelyüket, s onnan naponta jártak be dolgozni Szombathelyre. Az elbeszélte történeteikből is felsejlett, hogy számos tekintetben különböztek a városban lakó munkatársaiktól.³ Ahogyan elkezdtem megismerni a korszakból fennmaradt írott forrásokat, kiderült a hatalom is másként viszonyult hozzájuk. Ráadásul ez a hozzáállás időben is változott.

Az ingázók társadalomtörténetének kutatását több szempontból is releváns feladatnak tartom. Az elmúlt huszonöt év során az államszocializmus ingázóinak se makro-, se mikro-szintű kutatása nem került a történeti érdeklődés középpontjába.⁴ Úgy gondolom, hogy az ingázókról szóló közéleti és az MSZMP belső köreiben használt hivatalos diskurzus ellentmondásainak vizsgálata hozzájárulhatna a rendszer – sok esetben máig nem tisztázott – működésének megértéséhez. A Kádár-korszak alatt egyre nagyobb létszámban jelen lévő társadalmi csoport motivációjának, életkörülményeinek, speciális jegyeinek behatóbb tanulmányo-

¹ A dolgozói létszám alakulását és a Cipőgyár rövid történetét lásd a mellékletben.

² Az *oral history* módszernek magyar nyelven is könyvtárnyi szakirodalma van. A 2007-ig megjelent munkák kivonatolt felsorolását lásd Udvarnoky (szerk.) 2007: 121–126. Legújabb kérdést tárgyaló tanulmányok/kötetek közül lásd Horváth 2011: 21–38.; Kövér 2014. A jelen tanulmány szempontjából releváns, a hatvanas évekről szóló visszaemlékezések elemzését lásd Rainer M. (szerk.) 2004.; Molnár (szerk.) 2004. A falusi származású nők ipari munkavállalási emlékeinek elemzését lásd Tóth 2003: 49–64.

³ Negyven (körülbelül 2–2,5 órás) életinterjút rögzítettem. A tanulmányban idézett interjúalanyaim rövid, ingázásuk szempontjából releváns információkat tartalmazó életrajzát lásd a mellékletben. Az interjúszövegeket megszerkesztve és stilizálva közlöm.

Jelmagyarázat:

... szünet a beszédben.

[...] kihagyás az eredeti szövegből.

[szó] – a szerző által beszúrt szó.

szó – a szerző által kiemelt szó.

⁴ Valuch Tibor által szerkesztett *Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990* című kötet ugyan pótolja Szombathely gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozó monográfia hiányát, és jelentősen megkönnyíti a helytörténeti kutatást, de a kötet tanulmányai az ingázás problémáját csak esetlegesen érintik. Lásd Valuch (szerk.) 2010. Az ingázás főbb jellemzőit a magyarországi államszocializmus társadalmát tárgyaló monográfiák összegezték. Lásd Romsics 2010. és Valuch 2001. A női szerepek változását a 20. századi Magyarországon lásd Palasik–Sipos (szerk.) 2005. Az ipari munkásság életkörülményeinek 1945–1958 közötti bemutatását lásd Pittaway 2012., 1945–1965 közötti elemzését lásd Bartha 2011. és Belényi 2009. Valamint lásd a Korall *Munkáslét a 20. századi Magyarországon* című, 49. számát. A falusi társadalom főbb változásait lásd Horváth 2011: 377–391.; Kovács 2010.; Ö. Kovács 2004: 245–268.; Ö. Kovács 2012.; Varga 2013.

zása elvezethetne a magyarországi államszocializmus gazdasági- és társadalmi rendszerének új szempontú megközelítéséhez.

A jelen írásban a mikro-történeti megközelítés híveként üzemi szinten vizsgálom az ország egész társadalmát érintő problémát.⁵ A cipőgyári ingázók élethelyzetének minél koherensebb ábrázolása érdekében – ahol azt a dolgozat terjedelmi korlátai és a mögöttem lévő körülbelül két éves kutatási tudás lehetővé teszi – összehasonlító és makro-szintű kutatásom eredményeit is felhasználom.

A cipőgyári ingázók életének mindennapjaiból három kérdéskört emelek ki: 1. A paraszti életmód feladását, az első ipari munkahely megszerzését. 2. Az ingázó életforma sajátosságait. 3. A munka-centrikus paraszti életmód továbbélését. A kérdésköröket először interjúalanyaim látószögéből mutatom be. Ezután megpróbálom rekonstruálni mindazokat a körülményeket, amik hatással lehettek interjúalanyaim akkori életére. E pontnál előbb Szombathelynek és a Cipőgyárnak – a téma szempontjából releváns – adottságait összegzem, majd a helyi sajtó ingázókról szóló cikkeit elemezve azt vizsgálom, hogy a hatvanas évek során hogyan változott a sajtó által közvetített hivatalos diskurzus. A helyi sajtó diskurzusváltozásának elemzésénél az érdekel, hogy a változásokat érzékelhették-e interjúalanyaim, és hogy a helyi és az országos sajtó diskurzusa párhuzamban volt-e egymással.

Forrásbázisomat az általam készített életinterjúk mellett levéltári és publikált források alkották. A Szombathelyi Cipőgyár – Baranya Megyei Levéltárban elhelyezett – iratanyagából a munkavállalói személyi lapokat használtam.⁶ A Vas megyei Levéltárban az MSZMP Vas megyei Végrehajtó Bizottság iratanyagát és a Vas megyei Népi Ellenőrzési Bizottság (továbbiakban: NEB) 1960–1970 között keletkezett munkaterveit vizsgáltam.⁷ Az Országos Levéltár Mark Pittaway Oral History Gyűjteményében végzett kutatás során a Pest megyei napi bejárókkal, Tóth Eszter Zsófia által készített beszélgetéseinek gépelt anyagát használtam fel.⁸

Sajtó tekintetében főként a gyár 1960-tól havi négy oldalban megjelenő üzemi lapját, a *Sa-varia Cipőt*, a megyei napilapot, a *Vas Népet*, a Kádár-korszak során körülbelül félmillió

⁵ A német *Alltagsgeschichte* irányzat magyar művelőit lásd Horváth 2009.; Majtényi 2005.

⁶ A Cipőgyár iratanyagát történeti kutatás céljából eddig még nem vizsgálták. Az iratanyag alapos tanulmányozása után sajnos megállapíthatom, hogy fennmaradt anyagból csak a munkavállalók hiányosan, rendkívül rossz állapotban megőrzött iratanyagai állnak a történeti kutatást végzők rendelkezésére.

⁷ A Végrehajtó Bizottság iratanyagának teljes körű, tíz évet átfogó iratanyagának tanulmányozására még nem vállalkoztam. A NEB munkaterveit azonban áttekintettem. A munkatervek ismeretében állapítottam meg a megye ingázó-politikájának főbb ismérveit.

⁸ Tóth Eszter Zsófia többek között a Budapesti Harisnyagyár alkalmazottaival készített életinterjúkat. A szerző elmondása szerint négyet ingázókkal. A levéltárban ezeknek az interjúknak a leiratát tanulmányoztam.

példányszámban terjesztett hetilapot, a *Szabad Földet* tanulmányoztam.⁹ A cipőgyári ingázók életkörülményeinek országos kontextusba helyezéséhez döntően a hatvanas évek alatt keletkezett történeti, szociológiai, földrajztudományi, demográfiai szakirodalom eredményeire támaszkodtam.¹⁰

⁹ Az országos sajtó által közvetített ingázó-kép bemutatásához több ok miatt is a *Szabad Föld* elemzését tartottam a leginkább célravezetőnek. A *Szabad Föld* heti megjelenése miatt tíz év anyagát alaposan át tudtam tekinteni. Interjúalanyaim sokkal inkább tartoztak a *Szabad Föld* célközönsége, mint a *Népszabadság* olvasótáborához. Emiatt a *Népszabadságnak* csak kifejezetten az ingázókról szóló egy-két cikkét elemeztem. A helyi sajtó tekintetében az említettek mellett átolvastam minden hosszabb-rövidebb ideig megjelent kis példányszámú helyi lapot, ezek azonban általában nem nyújtottak új ismereteket a város ingázóiról.

¹⁰ A tanulmány terjedelmi korlátai miatt ingázók életét vizsgáló, az államszocializmus időszakában tudományos igénygel publikált – általam ismert körülbelül 130 – monográfia/tanulmány elemzése során a valamifajta nívót felmutató írásokat említem.

2. DEFINÍCIÓS PROBLÉMÁK

Az ingázó és az ingázás fogalmának több, egyszerre jelenlevő, ellentmondásokat sem nélkülöző jelentése alakult ki. Ennek oka a hivatalos diskurzus változásán túl, hogy a fogalmakat a történettudomány mellett számos más tudományág, többek között: a demográfia, földrajz, néprajz, pszichológia, statisztika, szociológia, településtudomány használta/használja. Annak ellenére, hogy a hatvanas évek során többen felhívták a figyelmet az eltérő fogalmi készlet használatából eredő problémákra, az ingázó konzekvens fogalmát nem alkották meg. A fogalomtörténet megírására az elmúlt huszonöt év során még nem vállalkoztak történészek.

A probléma vizsgálatát komplexebbé teszi, hogy az ingázó fogalmának tárgyalásakor szükséges annak szinonimáira: a bejáró, eljáró, kijáró és a kétlakiság fogalmára is kitérni.¹¹ A kétlakiság rendelkezett a legtöbb jelentéssel.¹² Kutatásom szerint leggyakrabban a következőket értették alatta: 1. földdel rendelkező, faluban élő, városi gyárban dolgozókat, 2. földdel nem rendelkező, de faluban élő, városi gyárban dolgozókat, 3. városban élő, gyárban dolgozó földdel rendelkezőket, 4. ingázók minden csoportját, 5. ingázóknak csak egy bizonyos típusát, 6. termelőszövetkezetben dolgozó idényjellegű ipari munkába bedolgozókat. A magyar nyelv értelmező szótárának 1960-as és 1978-as kiadása szerint: A *kétlakinak* a sajtóban van egy olyan új jelentése, amely szerint a kétlaki „olyan ipari munkavállaló, aki hivatásszerű foglalkozása mellett, rendszeresen annak *kárára*, földje művelését is elvégzi.”¹³ Példamondatként pedig a következő szerepel: „Az üzemben *nem szívesen alkalmaznak kétlakiakat*.” A *bejáró* alatt leggyakrabban a következőket értették: 1. faluból városi munkahelyére naponta bejáró munkavállalót, 2. olyan falusi származású munkavállalót, aki városban dolgozik, s onnét hente jár haza, falujába, 3. faluból városi iskolába naponta bejáró tanulót. A magyar nyelv értelmező szótárának 1960-as és 1978-as kiadása utóbbit részesítette előnyben. *Kijáró* alatt általában azokat a városban élő faluban (általában állami gazdaságban, tsz-ben, városi gyár kihelyezett üzembrészában) dolgozó munkavállalókat értették, aki naponta jártak ki munkahelyükre. Az *Eljáró* kifejezés a kétlaki fogalom összes jelentésével bírt.

A hatvanas évek során tudományos igényvel készült munkákban a *napi ingázó* a következőket jelenthette: 1. olyan személy, akinek lakó- illetve munkahelye két különböző közigazga-

¹¹ Szinonimákat lásd Palotás Zoltán statisztikus tanulmányában: Palotás 1968: 257–277.

¹² A kétlakiság fogalomhasználatának hivatalos diskurzusban végbement legfőbb fordulatait Varga Zsuzsanna foglalta össze. Varga 2012/a: 93–107.

¹³ „Bejáró” szócikk. In: Magyar nyelv értelmező szótára 1. kötet, Budapest, 1960.483. „Kétlaki” szócikk. In: Magyar nyelv értelmező szótára 3. kötet, Budapest, 1960.908. Kiemelés a szerző által. Amennyiben nincs jelezve a kiemelés a szerzőtől van.

tási egységben van 2. olyan személy, aki lakóhelye és munkahelye között, munkanaponként kétszer (oda-vissza) hosszabb utat tesz meg.

Az ingázó fogalmát és szinonimáit tárgyaló tanulmányok eredményeinek szintetizálására sem vállalkoztak még történészek. A jelen tanulmányban *ingázó* alatt azokat értem, akik naponta falvakból jártak be Szombathelyre dolgozni, tehát minden munkanap minimum kétszer átlépték állandó lakóhelyük közigazgatási határát.¹⁴ A (napi) bejárók kifejezést szinonimaként használom. Döntésem főbb okai a következők: számszerűen csak ezt a fogalmat tudjuk meghatározni, mert a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) felmérései ilyen értelemben használták a fogalmat, Szombathely középvárosi méreteiből adódóan napi utazásra azok fordítottak több időt, akik másik közigazgatási egységben éltek, mint dolgoztak, és mivel vizsgálatom fókuszában a Szombathelyi Cipőgyár ingázói állnak, csak a befelé (kisebb közigazgatási egységből a nagyobb felé) irányuló ingázást vizsgáltam.

¹⁴ A rendelkezésemre álló források közül csak a napi bejárókra vonatkozókat elemeztem, amennyiben nem volt eldönthető, hogy az adott forrás napi vagy ritkább időközönként ingázókra vonatkozik, csak általánosságban az ingázókra vonatkozó megállapításait vettem figyelembe.

3. A SZOMBATHELYI CIPŐGYÁR INGÁZÓI

3.1. AZ ÉLETMÓDVÁLTÁS KEZDETI TAPASZTALATAI

Interjúalanyaim ingázásuk okát a tsz szervezéssel magyarázták: „Népes falu volt... akkor, aztán amikor mindenkit behajtottak a téeszbe, kiürült a falu.”¹⁵ Mindannyian olyan településen éltek, ahol az utolsó kollektivizálási hullám során (1958/59–1961) szervezték meg a község – sok esetben első – termelőszövetkezetét.¹⁶ A közös gazdaságok kialakítását – csak úgy, mint az országban szinte mindenütt – náluk is nehézségek, munkafegyelmi problémák jellemezték.¹⁷ B. E. ezt így mesélte: „Mert a tsz-tagok nem akartak ám dolgozni. [...] Olyat mondtak, hogy meg kell gyújtani a gabonát, ne adjuk a Kádárnak. [...] mulattak bent a kocsmában. [...] mert azt mondták, nem lesz ebből úgyse semmi se, mert elvették. Mert elvett az állam mindent.”¹⁸ Felesége ezt a következővel egészítette ki: „Akkor még a tsz olyan szegény volt, olyan kezdeti dolog volt az, mink úgy láttuk, hogy nekünk sokkal jobb lesz eljönni.”¹⁹ Családjaik legfontosabb feladatává a létfenntartás vált, emiatt a legtöbb háztartásban csak egy fő vállalta a tsz-tagságot és a többiek – köztük interjúalanyaim is – városokban, például a Cipőgyárban helyezkedtek el.²⁰ Erre mindannyian országosan bevett tendenciaként emlékeztek.²¹

A gyári munka és az ingázó életmód vállalása kihívást jelentett egyrészt számukra: „Mert én úgy éreztem *ezt nem lehet megszokni*, hogy az ember bemegy nyolcra, de az embernek meg kellett győznie saját magát, hogy itt *nincs más lehetőség*.”²² Másrészt szüleik számára, akik a hatvanas évek elején szakképzettséggel nem rendelkező, egész életük során szülőfalujukban dolgozott, idős emberek voltak. Ők, ekkor már nem bírták vállalni a napi ingázással járó fizikai megterhelést. Emiatt interjúalanyaim családjában a foglalkozásváltás – az országos tendenciától eltérően – nem egy generáción belül, hanem egyik generációról a másikra követke-

¹⁵ Interjú Ko. K.-néval, 2013.09.04. Ezt remekül érzékelteti Simon István: *Eladó ház elégiája* című 1966-ban írt verse is. (idézi: Romány 1996: 85–86.)

¹⁶ Vas megyében történt tsz szervezést lásd Zsigmond 1965: 162–183. Utolsó tsz szervezési hullám sajátosságait lásd Ö. Kovács 2013: 31–37.

¹⁷ 1960–1961 között a munkaképes tsz-tagok átlagosan több mint 25%-a nem vett részt a közös munkában, s ez az arány egyes tsz-ekben 50–60%-ot is meghaladta. (Varga 2001: 76.)

¹⁸ Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2013.03.15.

¹⁹ Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2013.03.15.

²⁰ Lásd Valuch 2003/a: 3–29. A jelen dolgozat terjedelmi keretei miatt, itt nem térek ki a felvételi eljárás sajátosságaira.

²¹ Megyei és országos tendencia is volt. Vas megyei körülmények bemutatását lásd Horváth 1962. Országos tendenciát lásd Varga 2012/b: 37–57.

²² Interjú Sz. F.-fel és Sz. F.-nével, 2014.03.27.

zett be.²³ Szüleik szégyellték, – különösképp huszonéves lányaik esetében – hogy gyermekeiket a számukra ismeretlen városba „kell” küldeniük. Meghasonlítottak önmagukkal.

A falusi családok élethelyzetét nehezítette, hogy épp a jelzett súlyos munkaerőhiány miatt a mezőgazdaságból kilépő, és az iparban munkát vállaló személyeket *mind a helyi, mind az országos sajtó korábbi életükhöz hűtlennek bélyegezte*. A lapok hasábjain az szerepelt, hogy a „[f]iatalok zöme *hűtlen* lett apáik nemzetségéhez” mert, „húzza őket a város.”²⁴ Gyakran hangzott az állítás volt, hogy: „[a]ki pedig városban akar élni, az *elárulta* a falut.”²⁵ A bejárók szülei pedig megpróbálták „becsapni a földet.”²⁶ Interjúalanyaimat az új munkahelyükhöz is hűtlennek – „vándormadárnak” – nevezték, olyan embereknek akik, „egyik munkahelyről a másikra vetődnek sehol sem tudnak megállapodni.”²⁷ Az évtized elején azt hirdették, hogy a nem „ravaszkodó” ingázók egy-két hónap, vagy hét bejárás után mégis tsz-tagok lettek.²⁸ A *Szabad Föld* és a *Vas Népe* szinte minden számában jelent meg olyan cikk, amelyekben azt – a valótlan állítást – próbálták meg bebizonyítani, hogy anyagilag is jobban megéri a tsz-ekben dolgozni.²⁹

A vizsgált időszak során azonban sokat változott a hivatalos diskurzus. Az évtized második felében már sem a helyi, sem az országos sajtó nem használta a hűtlen címkét. A párhuzam ekkor sem lehetett véletlen. Ennek okát többek között *mind a megyében, mind az országban ingázók számának folyamatosan emelkedésében* látom.³⁰ Az évtized közepén minden Vas megyei községek rendelkezett Szombathelyen dolgozó munkavállalóval, a 100-nál több ingázót adó községek számát 17-re tették.³¹ A hatvanas évek végén Vas megyében minden negyedik aktív munkavállalót napi bejáróként tartottak nyilván, és megyeszékhelyre ingázók száma 12–13.000 fő között mozgott.³²

Hogy érzékelhették-e interjúalanyaim az ingázók folyamatosan emelkedő arányát munkahelyükön, az nem valószínű, mert a *Cipőgyárban az ingázók mindvégig alacsony arányban*

²³ Egy generáción belüli foglalkozási átrétegződésről lásd Valuch 2003/b: 129–176.

²⁴ Szabad Föld, 1966.01.02,5. (Továbbiakban: SzF.)

²⁵ SzF, 1964.03.08,9.

²⁶ SzF, 1960.04.01,5.

²⁷ Vas Népe, 1960.03.18,3. (Továbbiakban: VN.) A hivatalos diskurzus vándormadár alatt azokat az ipari munkavállalókat értette, akik gyakorta, esetleg a magasabb fizetés miatt munkahelyet váltottak.

²⁸ SzF, 1961.02.03,12.

²⁹ A tsz-ek gazdasági nehézségeiről lásd Varga 2009: 1–27.

³⁰ Az országban 1960-ban: 636.000 fő, míg 1970-ben már: 977.000 fő járt be naponta munkahelyére. Lásd Böhm Antal és Pál László által 1985-ben publikált, az ingázók társadalmát elemző monográfiát. (Böhm–Pál 1985. Az 1980.évi népszámlálási adatok alapján.)

³¹ Palotás 1966: 12–15. A vizsgált időszakban a napi ingázó keresők 57%-a nem hagyta el megyéjét. (Losonczy 1968: 731–746.) A vándorlás irányát jól mutatja, hogy az 5000 főnél kisebb lélekszámú községek népessége csökkent a legnagyobb mértékben: 36,7%-kal. (Dr. Vörösmartiné Tajti 1972: 55–67.)

³² Király 1973: 32–34. Az 1970.évi népszámlálási adatok alapján. Vas megye és Szombathely ingázóinak hatvanas évek elejére vonatkozó adatai nagy szóródást mutatnak, ezért ezekre itt nem térek ki.

lehettek jelen. Az üzem alkalmazottainak túlnyomó része nő volt, és Vas megyében – csak úgy, mint az ország más tájain – a női bejárók száma jóval alacsonyabb volt.³³ A *Savaria Cipőben* – a gyár havonta négy oldalban megjelenő lapjában – kimondottan kevés cikkben foglalkoztak az alkalmazottak lakóhelyével, utazási körülményeivel. Pedig, ott ahol jelentős volt az ingázók aránya – például *Vasi Építők Híradója* elnevezésű üzemi lapban – sokszor írtak róluk. A *Vas Népe* és *Vasi Fiatalok* is gyakorta beszámolt a megye ingázóiról és a Szombathelyi Cipőgyárról, az üzem bejáróit azonban nagyon ritkán említette.³⁴ Az évtized folyamán csak egyszer, 1967-ben készítettek üzemi szintre lebontott felmérést a napi bejárók számát illetően. E szerint az üzem dolgozóinak 12%-a, 363 fő ingázott.³⁵ A gyár ezzel az aránnyal messze elmaradt a megye másik ekkor vizsgált 40 üzeme átlagosan 40–60% között lévő napi bejáró aránya mögött.³⁶

Annak ellenére, hogy a Szombathelyi Cipőgyár ingázói a bejárók emelkedő arányát munkahelyükön nem érzékelhették, tapasztalhatták-e a hivatalos diskurzus változását, s így megítélésük jobbra fordulását? Nem igazán. *Sem a munkakezdési körülményeik, sem a későbbi évek tapasztalata nem hagyta elfeledtetni velük hűtlenként való megbélyegzésüket, városi munkavállalási lehetőségeik megnehezítését.*

Az évtized elején Vas megyében is számos intézkedést hoztak a falusi származású munkavállalók számának csökkentése céljából. Többek között visszatartották a községek lakosainak munkakönyvét.³⁷ A megyében 1960-ban körülbelül minden második esetben megtagadták az igazolás kiadását.³⁸ Ezt a sajtóban is elismerték: „Sajnos sok esetben kénytelen a szervezetősége olyan középkori rendszabályokhoz jutni, mint a »röghöz kötöttség« vagyis a munkavállalási igazolást egyszerűen megtagadja azoktól, akinek szándékában volna elhagyni a falut.”³⁹ Bár volt, amikor ilyenformán írtak róla: „A községi tanácsnál mintegy hatvanan kér-

³³ A nem lakóhelyükön dolgozó kereső férfiak aránya 15,7%, a nők viszont csupán 6,6% az azonos nemű kereső réteghez viszonyítva. (Berettyán 1965: 82.)

³⁴ Lásd *Vasi Fiatalok* 1967.04.2.

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság, Iktatott iratok. (Továbbiakban: MNL VaML, XVII.1201.c.70.) A vizsgálatot a Vas megyei NEB, celldömölki, körmendi, sárvári és szentgotthárdi járási NEB-ek végezték. A vizsgálat egységeket a Szombathelyi MÁV igazgatóság, a Szombathelyi MÁV Fűtőház, Vasútállomás, Utasellátó Kirendeltség, IBUSZ Szombathelyi Irodája, Szombathelyi Villamosvasút, 17. sz. Autóközlekedési Vállalat, 47 vasútállomás, 3 AKÖV kirendeltség, 41 ipari és mezőgazdasági vállalat, üzem és állami gazdaság, 14 általános és középiskola, valamint vizsgált egységek felügyeleti szervei alkották.

³⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság, Jegyzőkönyvek, munkatervek, statisztika, iratjegyzék. (Továbbiakban: MNL VaML, XVII.1201.c.67.)

³⁷ Varga 2001: 59–60.

³⁸ A megyében kiállított munkakönyvek 81%-át a községekben, tehát – az ingázásra vagy a falvak elhagyására készülő – falusiak számára bocsátották ki. (MNL VaML, MSZMP 1. fond. Jelentés Vas megye munkaerőhelyzetéről. 1960. június 7-ei ülés jegyzőkönyve. Továbbiakban: 1960. 3. ő. e.)

³⁹ SzF, 1966.01.09,5.

tek munkakönyvet [...] végül csak húszan tartottak igényt a munkakönyvre” – mert a többiek felfedezték a termelőszövetkezetben végzett munka előnyeit.⁴⁰

Interjúalanyaim számára mindez azért volt különösen kellemetlen, mert a 3089/1960. számú rendelet és annak kiterjesztése értelmében a vállalatok, üzemek stb. termelőszövetkezeti és egyéb községből új dolgozót csak akkor alkalmazhattak, ha az bemutatta a községi tanács VB elnöke által aláírt igazolást arról, hogy az illető dolgozó munkájára a községnek nem volt szüksége. B. E.-né ezt a következőképp mesélte: „Nekem is kellett engedélyt kérnem, de az én apósom [a tsz elnök] nem írta alá, hanem a tsz elnökhelyettese írta alá az engedélyt, hogy otthagyhassuk a falut.”⁴¹ Azt, hogy elbeszélőm története mennyire tipikus eset volt, a Vas megyei Végrehajtó Bizottság (továbbiakban: VB) jegyzőkönyve is megerősítette: „Egyes községi tanácselnökök és titkárok, valamint tsz elnökök [...] adtak ki saját ismerőseik, rokonaik részére igazolást, holott a községben szükség lett volna a munkaerőre.”⁴²

A kiskapukat egyrészt úgy próbálták megszüntetni, hogy fegyelmi eljárást indítottak „azon tanácselnök ellen, aki a termelőszövetkezet vezetőségének a tudta nélkül olyan értelmű igazolást adott ki, hogy a község lakóinak munkájára a községen belül nem tartanak igényt.”⁴³ Másrészt a Cipőgyárban és a város más üzeimeiben is többször ellenőrizték, hogy alkalmazottaik rendelkeznek-e munkakönyvvvel, és „ahol hiányosságot tapasztaltak és a dolgozó utólag sem tudta beszerezni a szükséges igazolást, ott elbocsátották a munkaerőt.”⁴⁴ Sz. F.-né szerint: „Elküldték a falusiakat, mert annyira izélték a tsz-t, hogy menjenek oda dolgozni.”⁴⁵ Egy nem ingázó elbeszélőm a fentieket úgy magyarázta, hogy: „[m]ert azok otthon azért meg tudtak élni, és ez így majdnem, hogy igazságos volt.”⁴⁶

Emellett a Szombathelyi Városi Munkaerőközvetítő Hivatal csak bejelentett szombathelyi lakost közvetíthetett munkába.⁴⁷ Ezt Sz. I.-né is átélte: „Falusit nem vettek föl, csak városit, és akkor bejelentkeztem szombathelyi lakosnak.”⁴⁸ Egy másik beszélgetésünkkor hozzátette: „a portás igazoltatott [a Szombathelyi Városi Munkaerőközvetítő Hivatalban], hogy tényleg szombathelyiek vagyunk-e mert, aki nem az volt, azt be se engedte.”⁴⁹ Interjúalanyom esete tipikusnak mondható, s erről a VB jelentés is tanúskodik: „Vidékiek a rokonoknál bejelent-

⁴⁰ VN, 1960.03.22,5.

⁴¹ Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2014.03.26.

⁴² MNL VaML, MSZMP 1. fond Jelentés Vas megye munkaerőhelyzetéről. 1961. március 28-ai ülés jegyzőkönyve. Továbbiakban: 1961. 2. ő. e.

⁴³ MNL VaML, MSZMP 1. fond 1961. 2. ő. e.

⁴⁴ MNL VaML, MSZMP 1. fond 1961. 2. ő. e.

⁴⁵ Interjú Sz. F.-fel és Sz. F.-nével, 2014.03.27.

⁴⁶ Interjú N. Gy.-nével, 2013.10.04.

⁴⁷ MNL VaML, MSZMP 1. fond 1961. 2. ő. e

⁴⁸ Interjú Sz. I.-nével, 2013.03.15.

⁴⁹ Interjú Sz. I.-nével, 2014.03.27.

keznek ideiglenesen. [...] Az is megtörténik, hogy albérleti lakást váltanak, hogy mint szombathelyi lakosok tudjanak elhelyezkedni.”⁵⁰

Interjúalanyaimat – többek között a fent említettek miatt – *megviselte a napi ingázással járó életmódváltás és az, hogy a hivatalos diskurzusban negatív szereplőként jelentek meg*. Későbbi évekre vonatkozó történeteiket is gyakran átszötte – a hűtlennek nyilvánítással összekapcsolt – elbocsátástól való félelem: „Mert a falusi az dolgozik ész nélkül. [...] Mert azért is dolgoztunk, hogy a munkahelyünk megmaradjon, hogy ki ne rúgjanak bennünk.”⁵¹ A szombathelyi születésű P. L. is elismerte: „Csak ugye a falusiak jobban bírtak dolgozni, mint a városiak, jobban bírták a strapát.”⁵² M. F. ezt így magyarázta: „Mert a falusi bejön faluról is, ha meleg van, ha fúj a szél, ha esik az eső.”⁵³ Műszakvezetőként dolgozó interjúalanyom többször is beszélt az ő segítségével felvett ingázók munkamoráljáról, és az ő felelősségéről: „Csak itt olyan dolgokat is előre kellett figyelni, hogy azok a dolgozók aztán tényleg olyanok legyenek, hogy megállják a helyüket.”⁵⁴

3.2. AZ INGÁZÓ ÉLETFORMA SAJÁTOSSÁGAI

Az országos tendencia volt, hogy a falusi származású munkavállalók nagy eséllyel segéd- vagy betanított munkásként vállaltak munkát.⁵⁵ De a VB 1960. június 7-ei üléséről készült jegyzőkönyv rövid részlete pontosít ezen: „*Három műszakban dolgozó üzemekben [...] a városi dolgozók aránylag kisebb százalékban jelentkeznek, és így a vállalatok kénytelenek vidéki munkaerőt alkalmazni.*”⁵⁶ Ugyan az ipari területen képzetlen interjúalanyaim is mindannyian betanított munkásként helyezkedtek el, de ők *mégis kiváltságos pozíciót élveztek: két műszakban dolgoztak*. Sz. F. erre így emlékezett: „Falusiakat, azért ha szükség volt rá felvették, mert [...] a szombathelyi városból nem jött volna össze.”⁵⁷

A segédmunkásság megjelenítése terén a helyi és országos sajtó egységes volt. Az ábrázolás lényegét az adta, hogy *a sajtó szerint az ingázó dolgozók csak segéd- vagy betanított mun-*

⁵⁰ MNL VaML, MSZMP 1. fond. 1960. 3. ő. e.

⁵¹ Interjú K. K.-nével, 2012.11.03. A mentalitásbeli különbséget a sajtóban is gyakorta hangoztatták. A jelen tanulmány kereteit meghaladná a munkavállalók lakóhely szerinti előnyben, vagy hátrányban részesítésének bemutatása. Itt csak annyit jelzek, hogy korábbi és későbbi évek során az ország más üremeiben is végeztek olyan leépítést, amikor gazdasági okokra hivatkozva kifejezetten az ingázókat bocsátották el.

⁵² Interjú P. L.-nével, 2013.03.15.

⁵³ Interjú M. J.-nével, 2012.11.02.

⁵⁴ Interjú M. F.-fel, 2014.03.11.

⁵⁵ 1950-es, 1960-as években a mezőgazdaságból kilépők kétharmada betanított, illetve segédmunkásként helyezkedett el. (Kemény 1972: 36–48.)

⁵⁶ MNL VaML, MSZMP 1. fond. 1960. 3. ő. e. A már idézett NEB felmérés is megerősíti ezt a tendenciát, akkor is a három műszakban dolgozó üzemek rendelkeztek kiugróan magas ingázó arányokkal.

⁵⁷ Interjú Sz. F.-fel és Sz. F.-nével, 2014.03.27.

kások lehetnek, és nincs számukra felfelé irányuló mobilizációs csatorna. A lapok ezért arról számoltak be, hogy: „[j]obban jár az a fiatal, aki faluban dolgozik, mint aki városba megy segédmunkásnak”, hiszen „[a] városra nem a szakképzett fiatalok mennek dolgozni.”⁵⁸ 1965-ben a *Szabad Föld* például olyan üzem megindulásáról írt, amelyben a dolgozók 80%-a „még csak minimális ipari gyakorlattal sem rendelkezett [...] a kapa vagy a kaszanyelet hagyták ott.”⁵⁹

A hivatalos diskurzus az évek múlásával sokat változott.⁶⁰ Egyre gyakrabban írtak arról, hogy az érettségivel, szakképzettséggel rendelkezők is elhagyták a falut. Ehhez hasonló megjegyzéseket olvashatunk: „Ha nem tanulsz, semmire sem leszel alkalmas, csak tsz paraszt maradsz.”⁶¹

Azt nem tudni, hogy interjúalanyaim érzékelhették-e a változást, csak annyi bizonyos, hogy az évtized elején domináns segédmunkás képre nem emlékeztek. Ennek azonban számtalan oka lehetett. Szombathelyen két műszakban dolgozó segédmunkásként jobb körülmények között élhettek, mint a város többi üzemének alkalmazottai. *Mindannyian még a hatvanas években szakképesítést is szereztek, s ezzel szintén kiemelkedtek az országos átlagból.*⁶²

Őket is – csakúgy, mint az ország többi bejáróját – fizikailag is kimerítette az utazás. Mi lehetett a fáradság oka? Hogyan közlekedtek a Cipőgyár ingázói?⁶³ Interjúalanyaim vasúton, buszon, gyalog, kerékpárral s ezek kombinálásával közlekedhettek. A Cipőgyár minden ingázója gyaloglásra kényszerült, mert az üzem központi épületei – egy raktárhelyiséget leszámítva – a vasúti pályaudvartól körülbelül két km-re, a buszpályaudvartól körülbelül egy km-re helyezkedtek el. A város tömegközlekedési eszközeit a kor többi napi bejárójához hasonlóan nem használták, mert ezek igénybevételének költségét – ellentétben a távolsági utazás díjával – a gyár nem állta.⁶⁴

Interjúalanyaim mindannyian olyan településen éltek, amelynek *az évtized elején nem volt közvetlen busz vagy vonat összeköttetése a megyeszékhellyel*: „mert annak idején nem volt

⁵⁸ SzF, 1960.03.20,6. ; SzF, 1960.04.17,3.

⁵⁹ SzF, 1965.08.20,7.

⁶⁰ A naponta bejárókat stabil élethelyzetű, megállapodott és szakképzett csoportként definiálták. (Böhm–Pál 1985: 84–102.)

⁶¹ SzF, 1966.01.09,5.

⁶² A hetvenes évek elején az összes betanított munkás 60%-a, a segédmunkások 78%-a falun élt. (Andorka 1979: 83.) 1973-ban a betanított illetve segédmunkások 54 %-ának mezőgazdasági fizikai dolgozó volt az apja. (Belényi 2009: 114.)

⁶³ A megyei autóbusz- és vasúti közlekedés hatvanas évek során történt fejlődéséről kevés forrás áll a kutató rendelkezésére. Itt – a már többször idézett – 1967-es NEB felmérés adataira hivatkozom. A megyeszerte megjelenő *Tanácsstagok Tájékoztatójában* ugyan többször beszámoltak a helyi közlekedési viszonyokról, de az utazók problémáinak ismertetése helyett a megjavított utakról, a beállított vagy leszázalékolt buszokról írtak.

⁶⁴ Az egész korszak folyamán fennálló probléma bemutatását lásd Lakástextil Vállalat Üzemi Híradó 1985.09,5.

buszjárat egy évig Nemesbódról [Szombathelytől körülbelül 11 km] én is biciklivel jártam be.”⁶⁵ Másik interjúalanyom arról számolt be, hogy: „[n]aponta 26 km-t bicikliztem, meg nyolc órát ledolgoztam a gépek mellett, hogy egy percig megállni nem lehetett.”⁶⁶ M. F. úgy emlékezett: „Ide minden reggel kerékpárral jártam be. 14 km ez a szakasz. Jöttem, meg mentem haza.”⁶⁷

Sokan a teljes utat gyalog tették meg, mert a legszegényebbeknek kerékpárra sem tellett.⁶⁸ S voltak, akiket a zord időjárás kényszerített erre: „Nem tudtak biciklin sem jönni [...] csak földeken keresztül, és Kenézből [körülbelül 16 km] gyalog jöttek be.”⁶⁹ Akkor még fiatal lányként dolgozó elbeszélőm szerint: „Volt olyan, amikor három méteres hófúvásból húzkodtuk ki egymást. Volt olyan, amikor a délelőtti műszakra 11-kor értünk be. De bejöttünk [Nárából – Szombathelytől körülbelül 7 km], mert ha nem jöttünk be, azt mondták nem is akartunk bejönni.”⁷⁰ Másik interjúalanyom ezt így magyarázta: „Mert a falusi bejön faluról is, ha meleg van, ha fúj a szél, ha esik az eső, de a városinak, ha melege van, már akkor azért nem jön dolgozni, ha esik az eső, akkor azért nem jön dolgozni, mert a városi kényes.”⁷¹ Interjúalanyaim az évek múlásával egyre nagyobb utat tettek buszon vagy vonaton. *Az évtized közepén már mindannyian közvetlen buszjáratot tudtak községükből igénybe venni.*

Az 1967-ben készült – már többször idézett felmérés szerint – az ingázók többségének (56%-nak) egy órán belül volt az utazás egészére (az utazási idő és a közlekedési eszközre, műszakkezdésre várás) fordított ideje.⁷²

*Interjúalanyaim – a Pest megyei ingázókhoz hasonlóan – mindannyian úgy emlékeztek, hogy a buszok, vonatok zsúfoltak, koszosak voltak, az utazás pedig kényelmetlen.*⁷³ Ezt a már idézett 1967-ben készített vizsgálatról szóló beszámolóban is elismerték.⁷⁴ Annyival egészítették ki, hogy a megyei utak többsége a közúti közlekedés igényeinek messzemenően nem felelt meg.

⁶⁵ Interjú Sz. F.-fel és Sz. F.-nével, 2014.03.27.

⁶⁶ Interjú Sz. I.-nével, 2013.03.15.

⁶⁷ Interjú M. F.-fel, 2013.03.14.

⁶⁸ A hatvanas évek elején sem a helyi, sem az országos sajtóban nem volt kiemelt téma a naponta kerékpárral történő ingázás.

⁶⁹ Interjú M. J.-nével, 2014.04.05.

⁷⁰ Interjú B. L.-nével, 2014.04.05.

⁷¹ Interjú Sz. I.-nével, 2013.03.15.

⁷² A bejárók csupán relatív többségének – 43%-ának – esett 30–60 perc közé az utazási ideje. A naponta ingázók 32%-nak volt 30 percen belül, 16%-nak 60–90 perc között, 6%-nak 90–120 perc között az utazás egészére fordított ideje. Abszolút többségüknek 15 percen belül volt a közlekedési eszközre várás ideje munkába menet (67%), 30 percen belül a műszak befejezése után (58%) illetve munkakezdés előtt (80%). (MNL VaML, XVII.1201.c.70.) Gyakori kritika volt, hogy utazásukkal rengeteg időt vesztesznek el, ami társadalmi és gazdasági szempontból is káros. A kérdéskör főbb pontjait lásd Valuch 2003/c: 311–322.

⁷³ Vesd össze Tóth Eszter Zsófia ingázókkal készített interjúival. (MNL OL 8. és 9.)

⁷⁴ MNL VaML, XVII.1201.c.70. A fővárosban is hasonló volt a helyzet. Lásd Frisnyák 2011: 186.

*A helyi és országos sajtó napi bejárók utazásának ábrázolása kapcsán nem volt egységes.*⁷⁵ A *Szabad Föld* hasábjain igen gyakran nevezték *csavargónak* az ingázókat, de erről sem a *Vas Népében*, sem egyéb helyi újságban nem olvashatunk. Az országos sajtóban és a tudományos igényű munkákban gyakran írták, hogy az ingázók az utazás ideje alatt *isznak és kártyáznak*. A *Szabad Földben* sokszor taglalták, hogy: „Az eljáró munkások [...] [körében] szégyennek számít a józanság vagy az, ha valaki nem tud kártyázni [...] kocsmába mennek, verekednek vagy otthon gyötrik a családjukat.”⁷⁶ A *Népszabadságban* és a *Szabad Földben* a bejárók kapcsán gyakorta említették a fáradtságot, az alacsonyabb teljesítőképességét, s az üzemi balesetek gyakoriságát, ahogy az idézett rövid részletből is látszik: „A zaklatott élettempó miatt *őket éri a legtöbb üzemi baleset*” valamint, hogy: „[az] üzemben nincs tekintélyük, mert *elmaradnak az átlagos színvonaltól*.”⁷⁷ A hetilapban rávilágítottak a kor szakirodalma által is sokszor említett: „[Az ingázás] egészséges folyamat népgazdasági szinten. De sokszor – valljuk be – *gyötrelmes folyamat az egyén, az egyes családok szempontjából!*”⁷⁸ A későbbi évek során számos olyan cikk jelent meg, amelynek írója kifejezetten a cikk kedvéért hajnalban vagy éjszaka vonatra szállt, hogy megfigyelje az ingázókat.⁷⁹

A *Vas Népében* a deviáns viselkedésformákat kevésbé kapcsolták össze a napi ingázókkal. A *lapban* inkább csak arra utaltak, hogy: „[a] bejáró emberek naponta két-három órát nyerhetnének. Hajnalban egy órával többet aludhatnának”, ha városban élnének.⁸⁰ A *Savaria Cíppőben* ilyen témájú cikk nem jelent meg.

Milyen okai lehetett annak, hogy a hivatalos diskurzus az utazási körülmények bemutatása kapcsán nem volt egységes? Ha ilyen jelentős mértékben különbözött a helyi és országos sajtó, miért fontos az országos sajtó bemutatása?

Frisnyák Zsuzsa kutatása remekül megválaszolta előbbi kérdést. Frisnyák szerint az MSZMP gazdaságpolitikájának soha nem volt különösebben fontos része a közlekedés fejlesztése. S a közlekedés magyarországi „modernizációjának” sajátosságát – többek között – az újításokat nem egységesen bevezetése adta. A tervezetek időben és térben is elváltak egy-

⁷⁵ Az eddigi kutatások figyelmét elkerülte, hogy a hatvanas évek során korlátozták-e az utazási körülményeket bemutató cikkek megjelenését.

⁷⁶ SzF, 1965.03.07,4.

⁷⁷ SzF, 1965.02.21,4. Előbbit Palotás – az évtized közepén írt munkáiban – meg nem nevezett külföldi mérések eredményeire hivatkozva is állította. (Palotás 1965: 433–437.)

⁷⁸ SzF, 1965.03.07,4. Orlicsek 1960: 783–793. Böhm–Pál azt az állítást, amely szerint a napi bejárók között (is) magasabb arányban fordulnak elő deviáns magatartást tanúsító egyének, nem találták bizonyítottnak. Ezt csak a távolsági ingázók kapcsán ismerték el. (Böhm–Pál 1985: 115.)

⁷⁹ Lásd például Varga 1972: 63–66.

⁸⁰ VN, 1963.09.06,5.

mástól.⁸¹ Közös vonásuk talán csak annyiban ragadható meg, hogy mindegyikük csak részben voltak sikeres.

Emellett, interjúalanyaim mindannyian Vas megyei származásúak voltak, és a középvárosok közé tartozó Szombathelyen már többször megfordultak, emiatt más helyzetben voltak, mint a – sok esetben – korábban ismeretlen Budapestre ingázó falusi tömegek.

Az országos diskurzus változásainak ismertetését pedig azért tartottam fontosnak, mert interjúalanyaim annak ellenére, hogy – elmondásaik szerint – nem kártyáztak és nem ittak, s nem hagyták el családjukat, mindannyian ismerték, és magukra vették a fent említett meghatározásokat. Annak ellenére, hogy az ingázók csavargóként történő bemutatása a helyi lapokban közvetlenül nem jelent meg, közvetve már az évtized elejétől kiemelt szerepet kapott.⁸²

Az ingázók utazási körülményeihez kapcsolódó hivatalos diskurzus is sokat változott. A csavargó meghatározás egyre inkább elmaradt. Fáradtságuk hangsúlyozása ugyan az egész korszak során kiemelt szerepet kapott, de azt egyre kevésbé hozták összefüggésben teljesítő-képességükkel.⁸³ *Megértőbbek voltak az ingázók megítélését illetően: „A hajnali kettő, három órakor való ébredés kegyetlen kényszer: időt és pihenést rabol el a távolság.”*⁸⁴ A változás oka az ingázók számának emelkedése, s így egyre megszokottabbá válása, a közlekedési körülmények javulása és az utazásra fordított idő csökkenése lehetett.

3.3. MUNKA-CENTRIKUS ÉLETMÓD TOVÁBBÉLÉSE

*Interjúalanyaim szabadidejüket másképp osztották be, mint Szombathelyen élő kollégáik.*⁸⁵ Történeteikben kiemelt szerepet kapott, hogy ők sokkal többet dolgoztak, és takarékosabban voltak, mint a városi születésű munkatársaik. Sokan kifejezetten megvetően nyilatkoztak

⁸¹ Frisnyák 2011: 17–108. A kor városhálózatról, közlekedési viszonyairól lásd Major 1964: 32–65. ; Lettrich 1962: 85–105. Budapest ingázóinak kortárs bemutatását lásd Bárány–Pápai 1964: 97–107.; Fekete 1965: 438–441. A kor közlekedési körülményeit Bán Frigyes által rendezett *Kár a benzinért* című, Rényi Tamás által rendezett *Legenda a vonaton* című 1962-ben bemutatott filmek jól szemléltetik, valamint az 1970-ben Schiffer Pál rendezésében mozivásznonra kerülő *Fekete vonat* című film is remekül bemutatja. (Az államszocializmus ingázóinak filmekben történő ábrázolásának történeti elemzését lásd Tóth 2008: 50–75.)

⁸² A csavargó a mindenkori hatalom számára olyan ismeretlen embert jelent, akit szükséges megismerni. Vas megyében már az évtized elején, 1962-ben készítettek ilyen irányú felmérést, amit a dolgozat terjedelmi korlátai miatt itt nem részletezek. (Vasi Népművelés, 1962.01.22. Továbbiakban: VNépm.)

⁸³ Böhm–Pál az ingázók főbb jellemzőinek felsorolásakor sem említi a fáradságot, vagy az alacsonyabb teljesítő-képességet. (Böhm–Pál 1985: 125–126.)

⁸⁴ SzF, 1970.07.05,2.

⁸⁵ 1978-ban közreadtak egy százalékos kimutatást arról, hogy a bejárók a nem bejárókhoz képest egyes cselekedetekre mennyivel több vagy kevesebb időt fordítottak. Kevesebbet: a szépirodalom olvasására, a fizikai test-edzésre, a sétára, a szakkönyvek olvasására. Többet a kertészkedésre, a féldecizésre, a sörözésre, a személyes kapcsolatok ápolására, a bálókra, a tömegrendezvényekre, az asztali játékokra, a vendégeskedésre. (Mód 1978: 67–76.)

azokról, akik minden cél nélkül sétálgattak, vagy cukrászdába mentek: „Hány meg hány munkatársunk volt, hogy jaj, megyünk a Kossuth Lajos utcába cukizni. *Ja, én meg nem megyek cukizni*, hanem elmegyek haza, aztán a csekket elrendezem.”⁸⁶

Nem éltek sem a város, sem a Cipőgyár által nyújtott kikapcsolódási lehetőségekkel. Nem látogatták a gyár által hirdetett különböző szakköröket, ismeretterjesztő előadásokat, gyári klubbot.⁸⁷ Kimondottan keveset olvastak, s nem emlékeztek arra, hogy az üzemi könyvtárba be lettek volna iratkozva.⁸⁸ Egyéb – korábban üzött – szórakozási lehetőségek is a háttérbe szorultak: „Akkor nem is volt rá arra [idő], hogy na, most hobbiból ráérjenek. [...] szőlővel inkább jobban foglalkoztak.”⁸⁹ Életükben a tsz-be belépett családtagjuk után járó a háztáji föld megmunkálása kiemelkedő szerepet töltött be.

A bejárók mentalitásának ábrázolása terén egységes volt a sajtó. Az ingázókat az évtized elején „megfoghatatlan” – a népművelők, a gyár, a párt számára utolérhetetlen – emberekként ábrázolták.⁹⁰ A diskurzus főbb pontjai a következők voltak: a bejárók nem szoktak hozzá a gyári munkavégzéshez szükséges fegyelemhez, sem otthonukban, sem az üzemben nem vettek részt a párt, a szakszervezet, a községi tanács által szervezett programokon. Összegezve: „A vidékről bejáró párttagok társadalmi és politikai aktivitása rendkívül alacsony.”⁹¹ Vagyoni helyzetük bemutatása kapcsán gyakorta csak a külsőséget hangsúlyozták.⁹²

A hivatalos diskurzus a hatvanas évek közepre jelentősen megváltozott. A lapok hasábjain a bejárók életmódját illetően mindinkább a megértő hangvétel vált uralkodóvá. Egyre inkább az ingázást, mint az egész társadalmat érintő folyamatot elemezték, amelyben *az ingázók inkább passzív szereplőként, mint a folyamatot irányító aktív személyekként jelentek meg*.

Amikor a mezőgazdasági munkacsúcsok idején otthonmaradó falusiakról szóltak, elismerték a valós munkaerő-hiány okozta szükséghelyzetet: „Kukoricakapálások vagy éppen aratás idején el-eltűnedezik igazolatlanul egyik-másik ember, s kell-e találgatni, hogy ugyan miért?”⁹³

⁸⁶ Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2013.03.15.

⁸⁷ A klubok szervezése inkább a falvakban volt kiemelt feladat, többek között a fiatalok tsz-ben történő megtartása, visszacsábítása érdekében. De a nagyobb üzemek, mint például a Szombathelyi Cipőgyár is rendelkezett saját klubbal. Lásd SC, 1969.05.2.

⁸⁸ Mint köztudott a népművelési mozgalom egyik sokat hangoztatott célja a könyvtárak és az olvasás népszerűsítése volt. Ilyen irányú kifejezetten az ingázók művelését célzó intézkedések, tervek vizsgálat szintén nem került még a kutatás középpontjába. E téren az úgynevezett kultúrvárók kutatása különösen érdekes vállalkozás lehetne.

⁸⁹ Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2012.10.05.

⁹⁰ SzF, 1965.02.21.4.

⁹¹ VN, 1963.09.01.3.

⁹² Haszonélvezőként történő megjelenítésük sem a hatvanas, sem a hetvenes években nem volt egységes.

⁹³ SzF, 1965.08.20.7. Valós okok bemutatása mellett, gyakran a földhöz való ragaszkodás pszichológiai indítékát emelték ki. (Sárfalvi 1965: 94–96.)

Az évtized közepétől az ingázók „felemelésének” szükségességét hangsúlyozó cikkek váltak dominánssá. A bejárókat olyan „szántó-vető emberek gyermekeként” mutatták be, akiket a „néphatalom az elmúlt 18 év során emelt fel.”⁹⁴ Úgy írták, hogy „[a] műszak, a gépek fegyelme fegyelmezett embereket is nevelt. [...] [akiknek] itt kellett megszokni a szocialista együttélés szabályait.”⁹⁵

Úgy gondolom, hogy ezt a változást az is indokolhatta, hogy egyre inkább bennük látták a városi értékek közvetítőit: „Ők hozták el a faluba az új idő tüzeit, vitába szállottak az öregekkel, és lassan, de biztosan meggyőzték őket.”⁹⁶ Nekik tulajdonították a „homogén házasságok” csökkenését.⁹⁷ Ekkor már feltételes módban írták, hogy: „[j]elentős szerepük lehetne lakóhelyük tsz-paraszsága tudatformálásában [...] községük kulturális és politikai életének fellendítésében.”⁹⁸ Úgy vélték: „szép számban töltenek be választott funkciót üzemekben [...] munkaerkölcsük nemigen marad a bentlakóké alatt. [...] sokan tagjai a szocialista brigádoknak, s szép számmal vesznek részt az üzemi társadalmi munkában.”⁹⁹

Gyakran hivatkoztak arra, hogy az ingázók „Helyzetük következtében *egyenlőtlen eséllyel indulnak* a magasabb műveltség megszerzéséért.”¹⁰⁰ Úgy írták: „*Megérdemlik*, hogy otthon is tudjanak szórakozni”, mert ők akik, „áldozatokat hoznak, és közben hátrányokat szenvednek.”¹⁰¹ Sőt, rosszállóan szóvá tették, hogy lakóhelyükön „megvonnak tőlük olyan segítséget is, amit a falu a helyben dolgozóknak megerőltetés nélkül adni tud – például házépítéshez fuvart.”¹⁰² Javasolták, hogy „[az] üzemeknek részt kellene vállalniuk a falvak urbanizációs szintjének az emelésében is.”¹⁰³

Az igazságosság elvére és közvetítő szerepükre történő hivatkozás mellett a tsz-ek – valós – munkaerő-problémájának enyhítése játszhatott kiemelkedő szerepet a hivatalos diskurzus változásában. A fiatalok visszahívásának sikerességét többek között a „városihoz hasonló kulturális viszonyok” megteremtésében láttatták.¹⁰⁴ Gyakorta arról számoltak be, hogy: „[n]emcsak

⁹⁴ SzF, 1964.03.08,9.

⁹⁵ SzF, 1965.08.20,7.

⁹⁶ SzF, 1967.10.08,2.

⁹⁷ Orbán 1965: 186–187. Vegyes házasság itt: falusi és városi származásúak közti házasság.

⁹⁸ VN, 1963.09.01,3.

⁹⁹ VN, 1969.08.28,3. Az államszocializmus időszaka alatt az ingázók közvetítő szerepének hangsúlyozása mindvégig megmaradt mind a tudományos igénnyel írt munkákban, mind a sajtóban.

¹⁰⁰ VN, 1969.04.04,8.

¹⁰¹ SzF, 1965.02.21,4.

¹⁰² Népszabadság, 1969.07.31,5.

¹⁰³ Kulcsár–Lengyel 1979: 3–47. Erdei Ferenc 1969-ben megjelent tanulmányában is emellett érvelt. (Erdei 1969: 25.) Az igazságosság elvére történő hivatkozás az egész korszak folyamán – a sajtóban is – megmaradt. Lásd például Népfront, 1987.06,26–30.

¹⁰⁴ VNépm, 1962.03,1.

a pénz, hanem sokszor az unalom hajtja el a fiatalokat a faluból.”¹⁰⁵ A *Szabad Föld*ben is nem egyszer vetették fel, hogy „[v]ajon az otthoni teendőkre gondoló bejáró munkásasszony Pesten marad-e, hogy meghallgasson egy ismeretterjesztő előadást?”¹⁰⁶ Több helyen elkezdtek „szervezetten törődni a bejárókkal.”¹⁰⁷ Ezzel kapcsolatban a *Munka* hasábjain a hetvenes évek elején már számos kritika jelent meg, mint például a – kifejezetten a Vas megyei helyzetet taglaló – következő sorok: „A bejárók klubja elmélet, ha bevalljuk ezt, ha nem csődöt mondott. A bejáró munkásnak ugyanis – a bejáráson kívül – nincs speciális problémája, tehát amúgy is kevesebb szabad idejét nem tudja, nem is akarja olyan helyen eltölteni, ahol az ő számára *álproblémára* keresnek választ, s természetesen nem is találják.”¹⁰⁸ De többek között a fent említettek miatt, az *ingázók s kitágítva a kérdést a falusi lakosság kulturáltságának emelése mindvégig fontos ideológia maradt.*¹⁰⁹

Úgy gondolom, hogy bizonyos mértékben interjúalanyaim is érzékelhették ezt az úgynevezett „felemelést”. Számos különböző motivációból végrehajtott – a kor szavával élve –, „modernizációs” kísérlet történt falvaikban: bővült a tsz-ek melléüzemági tevékenysége, fejlődött az infrastruktúra, szélesedett a kínálat a szórakozási lehetőségek terén.¹¹⁰

A „felemeléshez” azonban szükségképpen hozzátartozott a *falusi kultúra és az ingázók lenézése* is, s ez a diskurzus változása ellenére megmaradt. Az ingázók haszonélvezőkként történő ábrázolása hozzájárulhatott ahhoz, hogy interjúalanyaim gyakran úgy érezték, hogy a *szinte erőn felüli munkabírásukat nem értékelték*. Hozzájuk gyakorta csak a féltékenység és az irigység hangjai jutottak el. H. Gy.-né ezt így magyarázta: „Kisebbrendűeknek nézték a falusiakat! Való igaz! Kicsit nagyképűbbek voltak a városiak, való igaz! Hogyne!”¹¹¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy interjúalanyaim is megszólták a szombathelyieket. Úgy gondolták: „Aki szorgalmas volt, az ment ki a faluba.”¹¹²

¹⁰⁵ VNépm, 1962.03.5.

¹⁰⁶ SzF, 1967.07.23,9.

¹⁰⁷ VN, 1970.11.14,3.

¹⁰⁸ Szanati 1974: 34. Még az évtized végén is újra és újra – különböző üzemi lapokban – felmerült a bejárók klubja elmélet. Lásd Vasi Építők Híradója, 1978.06,3.

¹⁰⁹ Hagyományai a Szovjetunióban végrehajtott kolhozosításra vezethetők vissza. A termelőszövetkezetek szervezését egyfajta ideológiai misszióként is hirdették, mivel a városi munkások kultúráját magasabb rendűnek vélték. Lásd Lynne 2014: 49–78.

¹¹⁰ Sárkány Mihály etnológus 1974-ben már azt fejtegette, hogy vajon eltűntek-e a falusi és városi életmód közötti különbségek. (Sárkány 1974: 120–129.)

¹¹¹ Interjú H. Gy.-nével, 2013.10.04. Vass Tibor monográfiájában az ózdi munkások jelbeszédét elemezve külön kitért azokra a jelekre, amelyekkel a falusi származású alkalmazottakat gúnyolták ki. (Vass 1977.) Böhm–Pál szerzőpáros szerint az ingázóknál számos formában érzékelhető volt a megszabadulási vágy a tradicionális falusiasságtól (például beszédmódtól). (Böhm–Pál 1985: 120–124.)

¹¹² Interjú K. K.-val, 2014.02.16.

KITEKINTÉS: AZ INGÁZÓ-PROBLEMATIKA A HETVENES ÉVEKBEN

Interjúalanyaim úgy emlékeztek, hogy ideiglenesnek tartották ingázásukat.¹¹³ S valóban előbb-utóbb mindannyian letelepedtek Szombathelyen. Beköltözésük idejét a város lakásépítési politikája (is) nagymértékben meghatározta.¹¹⁴

A „letelepedett ingázók” életének vizsgálata sem került még a történészek érdeklődésének középpontjába, így a téma kutatás számos fehér foltot és nehézséget tartogat. Egyrészt definíciós problémákat. *Nincs olyan koherens fogalom, amivel ezt, a falusi származású, városban letelepedett, és ott munkát vállalt csoportot meg lehetne határozni.*¹¹⁵ Emiatt továbbiakban a *letelepedett ingázó* kifejezést használom. Másrészt, számuk meghatározása is problémás, társ tudományok – leginkább a szociológia, a társadalomföldrajz, a történeti demográfia – módszereivel lehetséges.¹¹⁶

Korábbi kutatásom eredményére építve úgy gondolom, hogy interjúalanyaim csak lakóhelyet váltottak, szemléletmódot nem. A letelepedett ingázók falusi mivolta egész életükben meghatározó maradt és a városi származású munkásokétól eltérő életformát eredményezett. Ők a neveltetésükből adódóan másképp fogták fel a szabadidő-munkaidő viszonyát, keresetüket a szülői házból hozott tapasztalat szerint osztották be. Döntően különböztek városi származású kollégáiktól. Életük behatóbb tanulmányozása átrajzolhatná a Kádár-korszak társadalmáról alkotott képünket.

A *letelepedett ingázók* életének kutatása mellett mind Vas megyében, mind az országban egyre nagyobb számban jelen lévő „tényleges” napi ingázókat érdemes vizsgálni. Az *ingázó* fogalmának főbb problémáit tanulmányom elején ismertettem. Számszerű meghatározásuk a hatvanas évek ingázóinak meghatározásához hasonlít: csak makro-szinten állnak rendelkezésükre megbízható adatok.

¹¹³ Az idézett interjúalanyaim nem éltek munkásszálláson, ezért itt ezekre nem térek ki.

¹¹⁴ 1960-ban Szombathely lakásállománya 13.887 volt, amelynek csak 13,4%-a épült 1945 után, s ez a szám 1960–1967 között csak 4241 lakással nőtt. (Tanácsstagok Tájékoztatója, 1961.03.9.) A száz lakásra jutó lakosok száma mindvégig kedvezőtlenebb volt az országos átlagnál. (Horváth 2010: 85–113.) Szombathelyen a hetvenes évek során a tanácsi rendelkezésű lakások 52–54%-át utalták ki vidékieknek. (Turáni 1977: 321–340.)

¹¹⁵ A *bejáró*, *eljáró*, *kijáró*, *ingázó* – problémás fogalmát – rájuk nem lehet használni. A kor hivatalos diskurzusa, – ahogy azt már említettem – ugyan rájuk is használta a *kétlaki* kifejezést, de mivel a *kétlakosság* fogalma legalább öt másik, köztük negatív, megbélyegző jelentéssel is bírt elkerülendőnek tartom a fogalom használatát. A *munkás* és a *paraszt* kifejezés használatából eredő problémákat könyvtárnyi irodalom ismerteti, azokra itt nem térek ki.

¹¹⁶ A tanulmányi terjedelmi korlátai miatt, itt nem részletezendő számos okból nem tartom kielégítőnek a KSH felmérések adatainak kritika nélküli elfogadását. A Szombathelyi Cipőgyár letelepedett ingázói esetében szükségesnek tartok egy mintavételt a munkavállalók személyi kártyaiból. Szombathely esetében a város ingavándorfogalmának és népességyarapodásának vizsgálata mellett, a lakótelepi lakások igénylésére benyújtott kérelmeket és a házépítési kérelmeket tartom szükségesnek vizsgálni.

Úgy gondolom, hogy a hetvenes évek ingázóinak kutatását ezen két – a letelepedett és az aktív ingázók – társadalmi csoport vizsgálata mentén érdemes továbbgondolni. Ez a kettős dimenzió új eredményekkel gazdagíthatná az államszocializmus ipari munkásságáról alkotott képet.

5. MELLÉKLET

ÉLETRAJZOK

B. E.

1934-ben Nagytílajban (Szombathelytől körülbelül 48 km-re fekvő község) született, a család 18 kataszteri hold (továbbiakban: kh) földdel rendelkezett. Nyolc osztályos általános iskolát végzett, majd gépjárművezetői képesítést szerzett. Egy évet (1961-ben) dolgozott a nagytíljai II. Rákóczi Ferenc termelőszövetkezetben. 1962-től nyugdíjba vonulásáig a Cipőgyárban gépjárművezetőként dolgozott. Három éven keresztül naponta járt be Szombathelyre.

(Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Sabaria Cipőgyár és jogutódja iratai (1946–1997). Személyzeti és Oktatási Osztály iratai. Munkavállaló Személyi lapja. Továbbiakban: MNL BML XXIX.11.119.; B. E. munkakönyve.)

B. E.-né

1940-ben Nagytílajban született, a család 16 kh földdel rendelkezett. Nyolc osztályos általános iskolát végzett. 1961-től nyugdíjba vonulásáig a Cipőgyárban tűzőnőként dolgozott. Több éven keresztül naponta járt be Szombathelyre. 1978-ban felsőrészkészítő szakmát szerzett.

(MNL BML XXIX.11.120.; B. E.-né munkakönyve.)

B. L.-né

1944-ben Náraiban (Szombathelytől körülbelül 7 km-re fekvő község) született, a család 3 kh földdel rendelkezett. Nyolc osztályos általános iskola elvégzése után nyugdíjas koráig, Szombathelyen élelmiszerüzletekben eladóként dolgozott. Öt éven keresztül naponta járt be munkahelyére.

H. Gy.-né

1937-ben Nagytílajban született, a család 6 kh földdel rendelkezett. 1975-től három éven keresztül leszedőként dolgozott a zalaszentgróti (Nagytíljától 17 km-re fekvő község) Gyümölcs-Zöldség Göngyölegellátó és Gyártó Országos Szövetkezeti Vállalatnál. Ekkor naponta járt be munkahelyére. Negyvennégy éves korától, hét éven keresztül, nyugdíjba vonulásáig a Bérbaltavári (Nagytíljával szomszédos község) Községi Tanács Végrehajtó Bizottságánál kisbíró volt. (H. Gy. munkakönyve)

K. K.

1936-ban Kenézben (Szombathelytől körülbelül 15 km-re található község) született, családja 17 kh földdel rendelkezett. Általános iskola elvégzése után Szombathelyre és Győrbe járt ipari iskolába, vasesztergályos képesítést szerzett. 1956–1959 között Németországban vasesztergályosként dolgozott. 1959-től több éven keresztül szülőfalujából naponta, motorral járt be dolgozni Szombathelyre.

(Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2.2.1. Operatív nyilvántartások. II.9.5.157. K. K. Operatív kartonja.)

K. K.-né

1937-ben Kenézben született, a család 4 kh földdel rendelkezett. Az általános iskola elvégzése után a helyi tanácsban dolgozott két évig (1954–1956). 1957-től nyugdíjas koráig a Cipőgyárban tűzőnőként dolgozott. Több évig naponta járt be a Cipőgyárba dolgozni.

Ko. K.-né

1939-ben Nagytilajban született, a család 14 kh földdel rendelkezett. A Nagytilaji II. Rákóczi Ferenc termelőszövetkezet 1960-as megalakulásától nyugdíjas koráig a termelőszövetkezetben dolgozott.

(Horváth 1962.)

M. F.

1932-ben Kenézben született, a család 4 kh földdel rendelkezett. 1952-től nyugdíjas koráig a Cipőgyárban betanított munkásként, majd műszakvezetőként és a kooperációs osztály munkatársaként dolgozott. Hatvanas évek elejéig több éven keresztül naponta járt be dolgozni. Elmondása szerint 1974-től, kartonja alapján 1963-tól volt párttag.

(MNL BML XXIX.11.127.)

M. J.-né

1930-ban Kenézben született, a család 8 kh földdel rendelkezett. Nyolc osztályos általános iskolát végzett. 1957-től nyugdíjas koráig a Szombathelyi Cipőgyárban dolgozott. 2012-ben elhunyt férje több éven keresztül ingázott.

(MNL BML XXIX.11.127.)

N. Gy.-né

1936-ban Sárváron (Szombathelytől körülbelül 25 km-re található község) született. 1959-től szalagon tűzőnőként dolgozott, majd műszakvezető lett. Felsőreszkészítő szakképesítést szerzett. Elmondása szerint 1978–1989 között volt párttag, kartonja szerint nem volt párttag. (MNL BML XXIX.11.128.)

P. L.-né

1941-ben Szombathelyen született. Négy testvére volt. Anyja háztartásbeliként, apja esztergályosként dolgozott. Nyolcosztályos általános iskola elvégzése után, tizenhét éves koráig ipari munkásnak tanult és felsőreszkészítő szakképesítést szerzett. Az iskola befejezésétől a nyugdíjba vonulásáig a Cipőgyárban dolgozott. 1976-ban lépett be a pártba.

Sz. I.-né

1930-ban Váton (Szombathelytől körülbelül 15 km-re található község) született, a család 6 kh földdel rendelkezett. 1955-től a Sárvári Állami Gazdaságban és az Erdőgazdaságban dolgozott. Ezután 1964-től, három éven keresztül a Szövőgyárban, három műszakban, majd 1969-től Cipőgyárban, a raktárban dolgozott. Amíg a Szövőgyárban dolgozott naponta járt be Szombathelyre.

(MNL BML XXIX.11.131.)

Sz. F.-né

1936-ban Nemesbődön (Szombathelytől körülbelül 11 km-re található község) született, a család 2–3 kh földdel rendelkezett. Hat osztályos elemi iskolát végzett. 1952-től a Szombathelyi Cipőgyárban dolgozott. Férjhez menetele után Szombathelyen élt, de szinte mindennap kijárt szülőfalujába háztájit művelni, tehát naponta utazott szülőfaluja és Szombathely között.

Sz. F.

1931-ben Nemesbődön született, a család 6 kh földdel rendelkezett. Hat osztályos elemi iskolát végzett. 1954-től a Szombathelyi Cipőgyárhoz tartozó Bőrgyárban, majd 1956-tól nyugdíjas koráig a Cipőgyárban dolgozott. Több éven keresztül naponta kerékpárral járt be dolgozni.

(MNL BML XXIX.11.131.)

A SZOMBATHELYI CIPŐGYÁR RÖVID TÖRTÉNETE¹¹⁷

A Szombathelyi Cipőgyárat 1937-ben alapították. 1956 mérföldkö volt a gyár életében, ebben az évben végleg megszűnt Szombathelyi Bőrgyár épületeit és alkalmazottai többségét a Cipőgyár vette át. A gyár első rekonstrukcióját 1958-ban, a másodikat 1975-ben hajtották végre. Termékeinek 50%-át az országon belül értékesítették, másik felét az NDK, az NSZK, Lengyelország, Ausztria és a Szovjetunió piacain adták el. A gyár legerősebb profilja a gyermekcipőgyártás volt. A gyárnak volt saját óvodája, Révfülöpön üdülője és Vadásán vízi sporttelepe. A gyárnak Körmenden, Óriszentpéteren is működött kihelyezett részlege. Az üzem hanyatlása az 1980-as évek második felétől vette kezdetét. A Cipőgyár 1992-ben részvénytársasággá alakult át. A szombathelyi részleget 1994-ben privatizálták, utódcégként a *Sabaria Siesta Kft.* jött létre, ami 2000-ben vált fizetéseképtelenné.

1. táblázat.

A Szombathelyi Cipőgyár létszámának alakulása 1947–1966¹¹⁸

Év	1947	1949	1951	1953	1955	1957	1958	1960	1962	1964	1966
Foglalkoztatott létszám (fő)	343	486	755	1177	1630	1636	2140	2794	3412	3667	3534

Forrás: Németh 1985.

¹¹⁷ A gyár történetével az államszocializmus időszaka alatt sokat foglalkozott a helyi és országos sajtó. A *Bőr és Cipőtechnikában*, a *Magyar Nemzetben*, a *Népszabadságban*, a *Képes Újságban*, az *Újítók Lapjában*, a *Savaria Cipőben*, a *Szabad Földben*, a *Vas Népében* gyakran jelent meg egy-egy érdekes történet. A Berzsényi Dániel megyei könyvtár *Savariensia* helytörténeti gyűjteményében számos, az államszocializmus alatt készült szakdolgozat, pályamunka található. Ezek kivonatolt felsorolását lásd Valuch (szerk.) 2010: 411–412. Részleteinek közlését lásd Jakab 2010: 411–412.

¹¹⁸ A későbbi évekre vonatkozó adatok nagy szóródást mutatnak.

6. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

FOLYÓIRATOK

SC	Savaria Cipő
SzF	Szabad Föld
VN	Vas Népe
VNépm	Vasi Népművelés

EGYÉB

kh	kataszteri hold
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
KNEB	Központi Népi Ellenőrzési Bizottság
NEB	Népi Ellenőrzési Bizottság
VB	itt: MSZMP Vas megyei Végrehajtó Bizottság

7. BIBLIOGRÁFIA

LEVÉLTÁR

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.1. Operatív nyilvántartások
II.9.5.157. K. K. Operatív kartonja.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára (MNL VaML)

MSZMP Vas megyei Végrehajtó bizottság (VB)
1. fond

1960. 3. ő. e.
Jelentés Vas megye munkaerőhelyzetéről. 1960. június 7 –ei ülés jegyzőkönyve.

1961. 2. ő. e.
Jelentés Vas megye munkaerőhelyzetéről. 1961. március 28 –ai ülés jegyzőkönyve.

Vas Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság (NEB)
XVII. 1201.c

Általános iratok. Iktatott iratok.
70. doboz 1967.

Jegyzőkönyvek, munkatervek, statisztika, iratjegyzék.
67. doboz 1967.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML)

Sabaria Cipőgyár és jogutódja iratai (1946–1997)
XXIX.11.

Személyzeti és Oktatási Osztály iratai. Munkavállaló Személyi lapja.
119. doboz
120. doboz
127. doboz
128. doboz
131. doboz

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Mark Pittaway Oral History Gyűjtemény

8.

9.

SAJTÓ

Lakástextil Vállalat Üzemi Híradó (1985)

Népszabadság (1969)

Népfront (1987)

Savaria Cipő (1969)

Szabad Föld (1960–1961; 1964–1967; 1970)

Tanácsstagok Tájékoztatója (1961)

Vasi Építők Híradója (1978)

Vasi Fiatalok (1967)

Vasi Népművelés (1962)

Vas Népe (1960; 1963; 1969–1970)

A SZERZŐ ÁLTAL KÉSZÍTETT INTERJÚK (A SZERZŐ TULAJDONÁBAN)

Interjú B. E.-vel és B. E.-nével, 2012.10.05. ; 2013.03.15. ; 2014.03.26.

Interjú B. L.-nével, 2014.04.05.

Interjú H. Gy.-nével, 2013.10.04.

Interjú K. K.-nével, 2012.11.03.

Interjú K. K.-val, 2014.02.16.

Interjú Ko. K.-nével, 2013.09.04.

Interjú M. F.-fel, 2013.03.14. ; 2014.03.11.

Interjú M. J.-nével, 2012.11.02. ; 2014.04.05.

Interjú N. Gy.-nével, 2013.03.14.

Interjú P. L.-nével, 2013.03.15.

Interjú Sz. I.-nével, 2013.03.15. ; 2014.03.27.

Interjú Sz. F.-fel és Sz. F.-nével, 2014.03.27.

MUNKAKÖNYVEK – AZ INTERJÚALANYOK TULAJDONÁBAN

B. E.-né munkakönyve

B. E. munkakönyve

FILMEK

Fekete vonat (1970)

Legenda a vonaton (1962)

Kár a benzinért (1962)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Andorka Rudolf 1979: A magyar községek társadalmának átalakulása. Gyorsuló idő
Kiadó, Budapest.

Bartha Eszter 2011: Magányos harcosok. Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon. L'Harmattan Kiadó–ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest.

Bárány Lajos–Pápai Béla 1964: A Budapest környéki ingavándorforgalom. Közlekedéstudományi Szemle 3. 97–107.

Belényi Gyula 2009: Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon, 1945–1965. Belvedere Meridionale Kiadó, Szeged.

Berettyán László 1965: Magyarország területi munkaerőhelyzete 1961–1966 között. Munkaügyi Szemle 2–3. 42–48. ; 81–86.

Böhm Antal–Pál László 1985: Társadalmunk ingázói – az ingázók társadalma. Kossuth Kiadó, Budapest.

Erdei Ferenc 1969: Az átalakuló magyar falu. Társadalmi Szemle 12. 23–32.

Fekete István 1965: A főváros munkaerő utánpótlása. Munkaügyi Szemle 12. 438–441.

Frisnyák Zsuzsa 2011: Közlekedés, politika 1945–1989. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

Horváth Sándor (szerk.) 1962: Vas Megyei Termelészövetkezetek Évkönyve 1961. Vas megye Tanácsa VB Mezőgazdasági Osztálya, Szombathely.

Horváth Sándor 2009: Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Horváth Sándor 2010: Városi terek és térhasználat változása Szombathelyen a szocialista korszakban (1945–1973). In: Valuch Tibor (szerk.): Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 85–113.

Horváth Sándor 2011: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. Forrás 7–8. 21–38.

Kemény István 1990: Velük nevelkedett a gép. Magyar munkások a hetvenes évek elején. Vita, Budapest, 7–20. ; 75–169

Király István 1973: A bejáró dolgozók művelődésének kérdőjelei. Munka 9. 32–34.

Ö. Kovács József 2004: Munkáslét Magyarországon 1956 után: A mikro- és makrotörténet metszéspontjai. In: Ständeisky Éva–Rainer M. János (szerk.): Évkönyv XI. Magyarország a jelenkorban. 1956-os Intézet, Budapest, 245–268.

Ö. Kovács József 2012: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Budapest.

Ö. Kovács József 2013: A paraszti társadalom magyarországi felszámolása és az elfojtott emlékezet. Korunk 10. 31–37.

Kovács Teréz 2010: A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 168–169.

Kövér György 2014: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.

Kulcsár László–Lengyel Zsuzsa 1979: Szakmunkások a mezőgazdaságban. Kossuth Kiadó, Budapest, 3–47.

Lettrich Edit 1962: Az ipari települések területkomplexumai Magyarországon. Földrajzi Értesítő 1. 85–105.

Losonczy Károly 1968: Az ingázás iránya, költsége és az ingázók utazási ideje. Statisztikai Szemle 7. 731–746.

Viola, Lynne 2014: Collectivization in the Soviet Union: Specificities and Modalities. In: Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper (eds.): The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements. CEU Press, Budapest–New York, 49–78.

„Bejáró” szócikk. In: Magyar nyelv értelmező szótára 1. kötet, Budapest, 1960.483.

„Kétlaki” szócikk. In: Magyar nyelv értelmező szótára 3. kötet, Budapest, 1960.908.

Major Jenő 1964: A magyar városhálózatról. Településtudományi Közlemények 16. 32–65.

Majtényi György 2005: A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után. Gondolat Kiadó–Magyar Országos Levéltár, Budapest.

- Mód Aladárné 1978: „Bejáró” életmód – cél és valóság. Társadalmi Szemle 6. 67–76.
- Molnár Adrienne (szerk.) 2004: A „hatvanas évek” emlékezete. 1956-os Intézet, Budapest.
- Németh Edina 1985: Sabaria Cipőgyár.
- Orbán Sándor 1965: Változások a mezőgazdasági népesség számában és szerkezetében. In: Lackó Miklós (szerk.): Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. Kossuth Kiadó, Budapest, 186–187.
- Orlicsek József 1960: A munka- és lakóhely közötti ingavándorforgalom adatainak figyelembevétele az ipartelepítésnél. Állam és igazgatás 10. 783–793.
- Palasik Mária–Sipos Balázs (szerk.): Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? Napvilág Kiadó, Budapest.
- Palotás Zoltán 1965: Ingázás és munkaerő 1–3. Munkaügyi Szemle 10–12. 401–403.; 433–437. ; 478–480.
- Palotás Zoltán 1966: Városaink jellege és az ingavándor-forgalom. Városépítés 2. 12–15.
- Palotás Zoltán 1968: Gondolatok a lakóhely és a munkahely távolodásának problematikájáról. Földrajztudományi Értesítő 2. 257–280.
- Mark, Pittaway 2012: The Worker’s State. Industrian Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Rainer M. János (szerk.) 2004: „Hatvanas évek” Magyarországon. 1956-os Intézet, Budapest.
- Romány Pál 1996: A költözködő falu. Hazai Tükör. 85–93.
- Romsics Ignác 2010: Magyarország története a XX. században. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Sárfalvi Béla 1965: A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szanati Anna 1974: Kijárók – a bejár munkásokhoz. Hozzászólás a bejáró munkások művelődésének kérdőjelei c. vitához. Munka 4. 34.
- Tóth Eszter Zsófia 2003: Mi lesz akkor, ha meggyökerezek? A vándorlás és a visszavándorlás megéléstörténetei munkásnők életút-elbeszéléseiben. Korall 13. 49–64.
- Tóth Eszter Zsófia 2008: A fekete vonat, Cséplő Gyuri, A pártfogolt – Ingázók a dokumentum filmekben. Eszmélet 77. 50–75.
- Udvarnoky Virág (szerk.) 2007: Elbeszélte történelem. Replika 58. 121–126.
- Valuch Tibor 1988: Rekviem a parasztságért. Határ Füzetek, Debrecen.
- Valuch Tibor 2003/a: A történeti parasztság változásai az 1960-as években. Századvég 1. 3–29.

Valuch Tibor 2003/b: „Községünkben nagy előrehaladást értünk el a szocializmus építése terén”. A történeti parasztság és az életmód változásai Magyarországon a hatvanas években. In: Rainer M. János (szerk.): Múlt századi hétköznapiak–tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról. 1956-os Intézet, Budapest, 129–176.

Valuch Tibor 2003/c: Változó idők–változó szokások. A tevékenységszerkezet, a jövedelem és a fogyasztás átalakulása a magyar falvakban a kollektivizálás időszakában. In: Ormos Mária (szerk.): Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Osiris Kiadó, Budapest, 311–322.

Valuch Tibor 2001: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Osiris Kiadó, Budapest.

Valuch Tibor (szerk.) 2010: Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely.

Varga Mihály 1972: Éjszakai utazás. Az ingázókról. Forrás 3. 63–66.

Varga Zsuzsanna 2001: Politika, paraszti érdekérvényesítés és szövetkezetek Magyarországon 1956–1967. Napvilág Kiadó, Budapest.

Varga Zsuzsanna 2009: „Földindulás után”. A hatalom és a parasztság Magyarországon az 1960-as évek első felében. Történelemi Szemle 2. 1–27.

Varga Zsuzsanna 2012/a: Fél lábbal a földön, fél lábbal az iparban...(A kétlakiakról szóló diskurzus főbb fordulópontjai az államszocializmus időszakában). In: Bartha Eszter–Varga Zsuzsanna (szerk.): Határokon túl. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 93–107.

Varga Zsuzsanna 2012/b: Mit ér a munkás, ha a paraszt (is)? A falusi munkásság és hatalom a Kádár-korszakban. Korall 49. 37–57.

Varga Zsuzsanna 2013. Az agárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában. Gondolat Kiadó, Budapest.

Vass Tibor 1977: Jelbeszéd az Ózdi Finomhengerműben. Borsodi Kismonográfiák 5, Miskolc.

Dr. Vörösmartiné Tajti Erzsébet 1972: A népességfejlődés dinamizmusa. Földrajzi Értesítő 1. 55–67.

Zsigmond László 1965: Tovább az úton. Mezőgazdaságunk fejlődése 1960–1965. Vasi Szemle 2. 162–183.